

DITRÓI ESZTER

Vas és Zala megyei helynévföldrajzi térképlapok statisztikai alapú összevetése*

Bevezetés

A különböző tájak helynévkincsének rendszerszerűsége már elfogadott tételnek számít a névtani szakirodalomban.¹ Ezt a fajta rendszerszerűséget semmiképpen sem értelmezhetjük a magyar nyelvterület egészére nézve egységesnek, hanem csupán egy-egy táj névrendszeréről beszélhetünk. Ez utóbbi gondolat előrevetíti a névrendszereket meghatározó helynévadási minták területi differenciáltságát. A helynévi lexémákban, még inkább a mikrotoponimák struktúrájában fellelhető különbségek összessége pedig a névjárások gondolatát vetítik előre.² Ennek a gondolatnak az elméleti alapjait már több tanulmányban is megfogalmaztam,³ éppen ezért erre nem térek ki részletesen. Mintegy továbbgondolva azonban ezeknek az írásoknak a hozadékát, jelen tanulmányban arra vállalkoztam, hogy két nagyobb megye helynévadási mintáit egy mátrix alapú statisztikai módszerrel összevessem, s az így esetlegesen kirajzolódó névföldrajzi tájakat bemutassam.

*A tanulmány az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

¹HOFFMANN ISTVÁN: *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen, 1993.; RÁCZ ANITA: Az ómagyar kori településnevek differenciálódásáról. *Magyar Nyelvjárások*, (1997) 37/125–146.; HAJDÚ MIHÁLY: A magyar névtudomány a nyelvjárástörténeti kutatás szolgálatában. *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Szerk.: KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ. Bp., 1991. 250–254.; Uő.: Névutók a helynevekben. *Magyar Nyelvjárások*, (1999) 37/187–192.; TÓTH VALÉRIA: Ómagyar helyneveink és a névföldrajz. *Magyar Nyelvjárások*, (1998) 35/121–134.; Uő.: *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye)*. Debrecen, 2001.; Uő.: A helynévmodellek nyelvföldrajzi vizsgálata a korai ómagyar korban. *Hungarológia és dimenzionális nyelv szemlélet*. Szerk.: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ–PÉNTÉK JÁNOS. Debrecen–Jyväskylä, 2002. 127–138.

²HOFFMANN: i. m.

³DITRÓI ESZTER: Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. *Helynévtörténeti Tanulmányok*, (2010) 5/155–169.; Uő.: Egy lehetséges módszer a helynevek területi különbségeinek igazolására. *Helynévtörténeti Tanulmányok*, (2011) 6/151–161.; Uő.: Helynévrendszerek területi differenciáltsága. *Helynévtörténeti Tanulmányok*, (2012) 7/29–38.; Uő.: Nyelvi érintkezések hatása a helynévmintákra – vendvidéki esettanulmány. *Helynévtörténeti Tanulmányok*, (2013) 9/89–101.; Uő.: A helynévrendszerek területi differenciáltságának statisztikai alapú megközelítése. *Nyelvelmélet és dialektológia 3*. Szerk.: É. KISS KATALIN–HEGEDŰS ATTILA–PINTÉR LILLA. Bp.–Piliscsaba. 2015. 58–80.

A korpusz kialakítása és az összevető módszer leírása

Egy összevető munka esetében igen fontos lépés a megfelelő korpusz kialakítása, amely reprezentatívan tudja tükrözni a vizsgálatra szánt tájak helynévadási mintáját. Munkám során ezért két igen megbízható gyűjtemény anyagát, a Vas és Zala megye helynévanyagát használtam fel a „Vas megye földrajzi nevei”,⁴ valamint a „Zala megye földrajzi nevei”⁵ című helynévadattárak nyomán. Minthogy a nyelvjáráskutatás egyik igen kiemelkedő területe, a nyelvföldrajz a névföldrajz módszereivel nagyfokú hasonlóságot mutat, ezért a vizsgált helynévanyagot úgy alakítottam ki, hogy az így kapott eredmények a nyelvföldrajzi eredményekkel könnyen összevethetők legyenek. Emiatt úgy döntöttem, hogy a Magyar Nyelvjárási Atlasz⁶ vizsgálati pontjait veszem alapul, amikor a névtani korpuszomat kialakítom: így a vizsgált helynévállományt 39 vasi és zalai település helynévállományából állítottam össze, amely településekről nyelvjárási adatok is rendelkezésre állnak. Ezzel a döntéssel azonban azt is vállalnom kellett, hogy a kialakított adatbázisom nem tükrözi teljes értékűen a két megye névállományát, s így az eredményeim esetlegesen torzulhatnak.

Az egyes települések helynévadási mintáit a Hoffmann István által kialakított helynévelemzési modell⁷ alapján határoztam meg, az analízist pedig a külterületi nevekre vonatkozóan végeztem el. Az elemzés eredményei egy-egy helynévi szerkezet gyakoriságát adják meg. A kapott adatokat aztán úgynevezett gyakorisági táblázatba foglaltam. A táblázat mezőit a Hoffmann-féle elemzési modellhez igazítottam, azaz a helynevek szerkezetében fellelhető lexikális-morfológiai jellegzetességeket szemantikai szerepek (funkcionális-szemantikai kategóriák) szerint csoportosítva vizsgáltam.

A további munkafolyamat során ezeket a gyakorisági adatokat egy mátrix alapú módszer segítségével összevetettem, melyet J. Roger Bray és John T. Curtis dolgozott ki 1957-ben. Módszerük lényege az, hogy az egyes jelenségek gyakoriságával dolgoznak, létrehozva ezáltal úgynevezett összehasonlítható gyakorisági sorokat, majd a kapott értékeket alapul véve egy általuk meghatározott hasonlósági indexszel kialakítanak egy hasonlósági mátrixot, melyben a megállapított hasonlósági fok 0 és 1 közötti értékeket vehet fel. Minél kisebb a hasonlóság, a kapott számérték annál inkább közelít a nullához, s az egyes érték felé közeledve a két jelenség egyre nagyobb mértékű hasonlóságokat mutat.⁸

A kérdés kapcsán nem hagyhatók figyelmen kívül a dialektometria eredményei sem, minthogy a nyelvföldrajz és a névföldrajz módszerei nagyfokú egyezést mutat-

⁴BALOGH LAJOS–VÉGH JÓZSEF: *Vas megye földrajzi nevei*. Szombathely, 1982.

⁵PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF: *Zala megye földrajzi nevei*. Zalaegerszeg, 1964

⁶DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU: *A magyar nyelvjárások atlasza 1–6*. Bp., 1968–1977.

⁷HOFFMANN: i. m.

⁸BRAY, J. ROGER–CURTIS, JOHN. T.: An Ordination of Communities. *Ecological Monographs*, (1957) 27/325–349

nak.⁹ A dialektometria kifejezést Jean Séguy használta elsőként az olyan térképlapokra, amelyek számszerűsítve mutatják a szomszédos települések közti nyelvi távolságot.¹⁰ A legújabb, a nyelvi távolság mérésére alkalmas módszer Levenshtein algoritmusának a használatán alapszik, amelynek a segítségével térképlaponként haladva páronként vethetjük össze a kutatópontok adatait. Erről a módszerről részletesebben Heeringa,¹¹ valamint Goebel¹² munkájában olvashatunk. Ezt az összehasonlító módszert a magyar nyelvjárási adattárakra Vargha Fruzsina alkalmazta.¹³

Eredmények

A fenti metódust követve összehasonlítottam a kijelölt 39 települést. Az így kapott összehasonlító mátrix segítségével megállapíthattam az egyes települések hasonlósági fokát. Ebből mutat be egy részletet az alábbi táblázat.

	Padár	Bödeháza	Ságod	Kemenespálfa	Egyházaskér	Csöngye
Padár	1	0,6	0,5	0,4	0,4	0,4
Bödeháza	0,6	1	0,6	0,4	0,3	0,3
Ságod	0,5	0,6	1	0,4	0,4	0,4
Kemenespálfa	0,4	0,4	0,4	1	0,5	0,6
Egyházaskér	0,4	0,3	0,4	0,5	1	0,6
Csöngye	0,4	0,3	0,4	0,6	0,6	1

1. ábra. Vas és Zala megyei települések hasonlósági mátrixa.

A mátrixban található adatok közül hasonlóságnak tekintem a 0,5 feletti számadatokat (a piros árnyalataival jelölve), míg különbségnek veszem az ez alatti, tehát 0,4-től alacsonyabb értékeket (kék színnel kitöltött mezők). A mátrix értelmezéséhez még azt is meg kell jegyezni, hogy Padár, Bödeháza és Ságod Zala megyei települések, míg Kemenespálfa, Egyházaskér és Csöngye Vas megyében találhatók. Az adatokból jól látszik, hogy míg a Zala megyei települések hasonlóságot mutatnak

⁹CHAMBERS, JACK–TRUDGILL, PETER: *Dialectology*. Cambridge, 1998.

¹⁰SÉGUY, JEAN: La dialectométrie dans l'atlas linguistique de la Gascogne. *Revue de Linguistique Romane*, (1973) 37/1–24.

¹¹HEERINGA, WILBERT: *Measuring Dialect Pronunciation Differences using Levenshtein Distance*. Groningen, 2004.

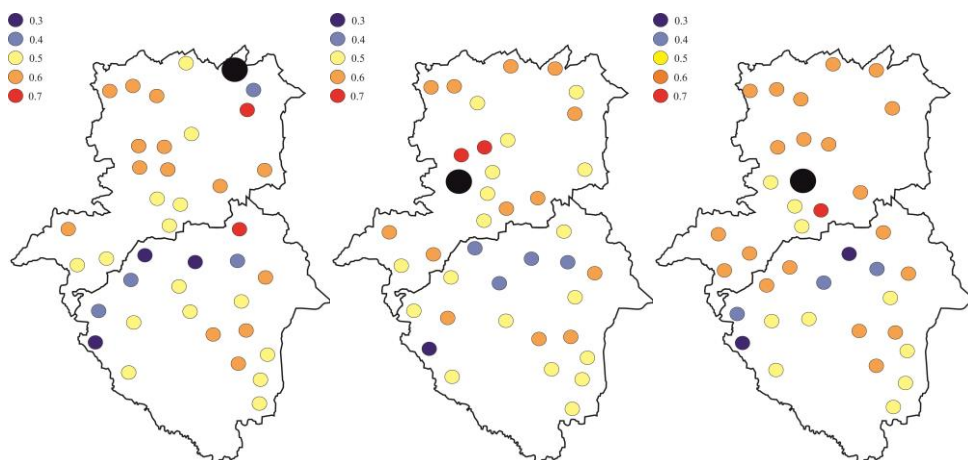
¹²GOEBL, HANNS: Recent Advances in Salzburg Dialectometry. *Literary and Linguistic Computing*, (2006) 21/411–435.

¹³VARGHA FRUZHINA SÁRA: Nyelvjárási és helynévtörténeti adatok számítógépes feldolgozása. *Kontextus—Filológia—Kultúra II*. Szerk.: FRANTISEK ALABÁN. Banská Bystrica—Eger, 2008. 77–84

egymással, a Vas megyeiektől különböznek. Ugyanez természetesen a Vas megyei adatokra is igaz: míg egymással 0,5 és afeletti hasonlóságot mutatnak, addig a Zala megyeiektől különböznek.

Az ilyesfajta táblázatos forma – noha kellően informatív – nem annyira szemléletes, mint a térképes megjelenítés. Éppen ezért a mátrix adatait érdemes térképre vetítve bemutatni, ugyanis így könnyebben megragadhatók az esetleges névföldrajzi határok.

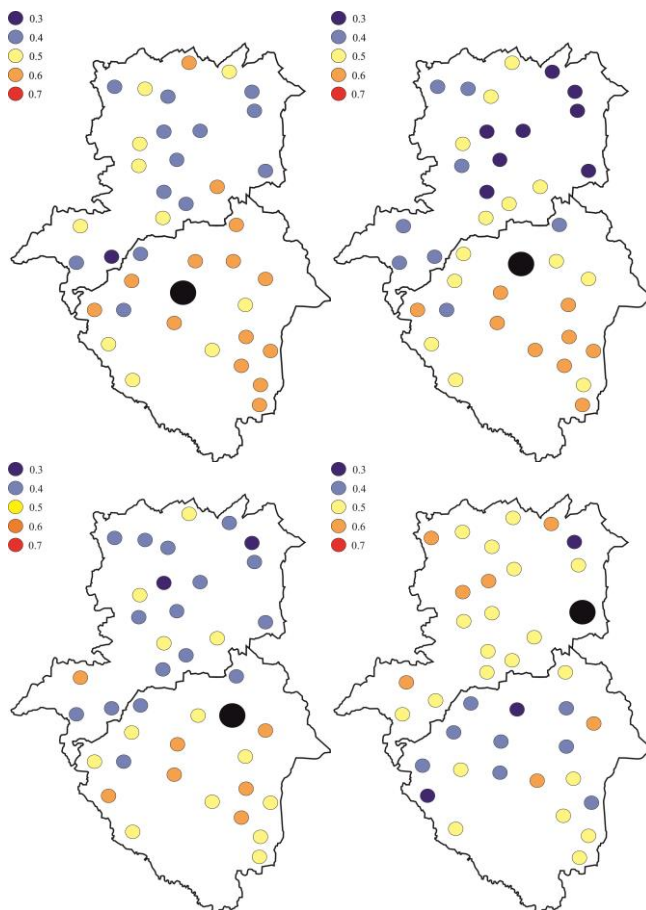
Az e módszerrel kapott hasonlósági térképek alapvetően két csoportra oszthatók: egyes térképlapok a két megye névadási mintájának egyezését mutatják, azonban a Zala folyó vonalánál egyfajta törés figyelhető meg. Szemléltető példaként érdemes ehhez megtekinteni Csönge, Egyházaskér és Gyanógeregye térképlapjait.

2. ábra. Csönge, Egyházaskér és Gyanógeregye hasonlósági térképe.

A térképeken késsel jelöltem a bázistelepüléshez (nagyobb, fekete pont) képest különbséget mutató településeket. Az is könnyedén belátható, hogy noha kisebb eltérésekkel, de mindegyik példaként hozott település esetén megfigyelhető a Zala folyó vonalának gátként való viselkedése: ezeknek a településeknek a névmintája tehát eltér a két megyében tapasztaltaktól.

A kapott eredmények azonban nemcsak ezt a fajta elkülönülést mutatják: egyes névminták ugyanis ettől sokkal markánsabb eltéréseket mutat. Ehhez szemléltető példaként érdemes megvizsgálni például Babosdöbréte, Ságod, Padár és Kemenes-pálfa térképeit.

3. ábra. Babosdöbréte, Padár, Ságod és Kemenespálfa hasonlósági térképlapja.

Babosdöbréte, Padár és Ságod Zala megyei települések, s jól látható a térképeken, hogy Vas megye névmintájával egy erős kontrasztot képeznek. Ugyanez mondható el a Vas megyei Kemenespálfáról, ahol láthatóan a Zala megyei településekkel nem mutatható ki nagyobb fokú hasonlóság. Ráadásul további érdekessége ezeknek a településeknek, hogy a Zala folyó vízgyűjtője területén helyezkednek el, azaz éppen ott, ahol a korábbi térképeken a névminták terjedési gátját regisztrálhattuk.

Ezek az eredmények arra engednek következtetni, hogy noha a két megye névadási mintája sok hasonlóságot mutat, a Zala folyó vonalán egyfajta névföldrajzi gát regisztrálható. A folyó gátló hatása egyes települések esetén pedig olyan mértékű, hogy azokon a helyeken alig, csupán csekély mértékben mutatható ki a két megye hasonlósága.

A kapott névföldrajzi eredmények valamelyest különböznek a nyelvföldrajz által kimutatott eredményektől. Míg a mai nyelvjárási felosztás a nyugat-dunántúli régiót viszonylag egységesnek tekinti, melyen belül elkülöníti a vasi, őrsgyi, zalai, hetési területeket, addig a névföldrajz eredményei nem mutatnak ilyen jól elkülöníthető képet. Valójában névtani tekintetben a két terület viszonylag egységes, azonban

ezen belül nem négy, hanem csupán két terület látszik elkülöníthetőnek: egy nyugat-dunántúli és – mintegy ebbe beékelődően – egy zalai csoport.¹⁴

Összefoglalás

A kapott eredmények tükrében arra a megállapításra juthatunk, hogy a mátrix alapú statisztikai módszer sikeresen alkalmazható a névrendszerek összevető vizsgálatára, segítségével pedig megállapíthatók a névföldrajzi tájak is. Az előzetes hipotézis, miszerint a két megye névadási mintái különbözőek lehetnek (hiszen táji, néprajzi, történelmi s nyelvi különbségek egyaránt felfedezhetők a vizsgálatra szánt területen), beigazolódott. Tovább menve a névföldrajzi tájak elkülönítésének lehetősége a névjárási határok kijelölésének a lehetőségét is magában rejti, ugyanakkor e fogalmat csak kellő óvatossággal használhatjuk. Az ilyen jellegű analízishez ugyanis a teljes magyar helynévkincset kellene módszeresen elemezni, amely munka egyelőre még várat magára.

¹⁴Vas megye névadási mintája azonban egy részletesebb analízissel további négy kisebb alegységre bontható. Ehhez lásd DITRÓI ESZTER: A helynévrendszerek területi differenciáltságának statisztikai alapú megközelítése. *Nyelvelmélet és dialektológia* 3. Szerk.: É. KISS KATALIN–HEGEDŰS ATTILA–PINTÉR LILLA. Bp.–Piliscsaba. 2015. 58–80.